

Շ Ն Ո Ր Հ Ա Ի Ո Ր Ո Թ Ե Ա Ն Խ Օ Ս Ք

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Ե Օ Թ Ա Ն Ա Ս Ո Ւ Ն Հ Ի Ն Գ Ա Մ Ե Ա Կ Ի Ն Ա Ռ Ի Թ Ո Վ

Այս տարի, հայ գաղութներէն ներս, կը յիշատակուի 1906ի Ապրիլ 15 թուականը, իբրեւ բարերար թուական մը հայ ժողովուրդին ամբողջութեան համար, թուականը Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան հիմնադրութեան:

Այս առթիւ, երբ բացինք հին գիրքեր՝ վերականգնացնելու համար ազգապարծան Միութեան անցեալը, անոնց էջերը վերապրեցուցին դէմքեր, որոնց նկարները կային երբեմն հայ դպրոցներուն մէջ, դէպքեր, որոնց տաղանապը կ'ապրէր ամէն հայ սիրտ, բառեր, որոնք ընտանի էին երբեմն, ինչպէս՝ «Միութիւնը զօրութիւն է», «Յիշեցէք կիլիկիան», «Հայ որբերը փրկեցէք», «եղբայր ենք մենք», տակաւին ցուցակներ մասնաճիւղերու, որբանոցներու, հիւանդանոցներու, դարմանատուներու, այրիանոցներու, քաղաքներու եւ գիւղերու, որոնց յիշատակութիւնը միայն կակիծով մը կը սեղմէ մեր սրտերը, երկար տարիներ ետք:

Իր հիմնադրութեան օրէն, Հ. Բ. Ը. Միութեան անունը կապուեցաւ «մայր-հայրենիքին»: Հիմնադիրը՝ Պօղոս Նուպար Փաշան պետական անձնաւորութիւն էր, ամէն բանէ առաջ, այսինքն ժողովուրդի մը պետութիւն ըլլալու, հայրենիք կերտելու եւ ազգութիւն դառնալու խոր հասկացողութիւնը եւ գործնական ճանապարհները գիտցող անձնաւորութիւն մը: Իր հաստատած Միութեան երեք նպատակներուն առաջինը, որ բանածնութիւնն է հիմնական սկզբունքին, կ'ըսէ (Թերեւս աւելի ճիշդ պիտի ըլլայ կ'ըսէք):

«Օժանգանկել հայ ժողովուրդին եւ Մայր-Հայրենիքին մօտեւ եւ բարոյական զարգացման»:

Այդ թուականին, երբ կը հաստատուէր մայր-հայրենիքին օժանդակելու սկզբունքը իբրեւ զլիաւոր նպատակը Միութեան, հայ ժողովուրդը կ'ապրէր պատմական իր հողին վրայ եւ հիմնադիրին զլիաւոր մտահոգութիւնն էր ամրացնել հայ գիւղացին իր գիւղին եւ արտին վրայ, որովհետեւ գիտէր ան թէ պատմական հայրենիքի հողին իրականութիւնը միակ կուտանն է, որուն վրայ ժողովուրդ մը կը բարձրացնէ իր պետական գոյութիւնը: Եգիպտոսի վերականգնումին համար իր կատարած ղեկավար դերի փորձառութենէն գիտէր որ ժողովուրդի մը կապը իր հողին հետ ազգութեան զգացումի եւ անոր վերածնունդին նախապայմանն է: Միութեան հիմնական կանոնագրի առաջին յօդուածները արտայայտութիւնն են այդ սկզբունքին.

«Օգնութիւն եւ պատշաճութիւն ընծայել ամէն հայու, առանց դաւանանքի խտրութեան, հայագի գիւղացիներուն նպաստել, անոնց հայրաբերով սերմնացու, կենդանի, երկրագործական գործիք եւ մեակելի հողեր»:

«Գլխավոր մէջ մեակութեան մասին այժմու գործնական գիտելիքները հաւաքած, ճշգրիտ արհեստագործութեան զարգացումին նպաստել, երկրի պայմաններուն համապատասխան ելանակով աշխատութեան եւ արդիւնաբերութեան նոր միջոցներ ստեղծել»:

Գործնական եւ պարզ երեւոյթով մտահոգութիւնները, դրուած կանոնադրութեան գլուխը, աղբատ գիւղացիին բարեգործութիւն մը ընելէ շատ աւելի խորունկ հասկացողութիւն մը կ'արտայայտեն. հայը ամուր պահել իր հայրերու հողին վրայ, մշակելով արտը՝ սիրտը կապել անոր. արդէնաւորելով հողը՝ իրական տէրը մնալ անոր: Հ. Բ. Ը. Միութիւնը յաջողեցաւ հոն՝ ուր բազմաթիւ «աղբատախնամ»ներ եկան ու անցան, որովհետեւ ազգային քաղաքականութիւն մը ունեցաւ առաջին օրէն, պետական անձնաւորութեան մը, մեծ մտածողի մը հասկացողութեամբ, որ էր զգացական ճառերու եւ

պոռոտախոս բառերու հայրենասիրութենէն բարձրանալ իրապաշտ տնտեսականութեան մը, ստեղծելով նրաթական միջոցներ «օգնելու» համար «հայ ժողովուրդի եւ մար հայրենիքի» ճիւղակեան եւ սնտեսական վիճակի բարելաման ։

Այն օրերուն գրուած վկայութիւն մը կ'ըսէ .

«Տարիներէ ի վեր տմէն մօտող եւ զգացու Հայոյ բաղնիքն էր ծնունդ «ազգային կազմակերպութեան» մը, փորձառու եւ հեղինակաւոր անձնաւորութիւններէ ղեկավարուած, որուն նպատակն ըլլար հնարաւոր միջոցներով բարելաւել ազգին վիճակը եւ ապահովել անոր գոյութիւնը իր պատմական հայրենիքին մէջ ։

Պօղոս Նուպար Փաշայի միտքին մէջ՝ «Հայկական Ընդհանուր Միութիւնը, իրրեւ ճամազգային բարեգործական ընկերութիւն, փոքրիկ հանրապետութիւն մըն է»։ Իսկ գործունէութիւնը, հասնելու համար նպատակին .

«Հետեւեալք» Զ. Բ. Ը. Միութիւնը, յօգուս հայրենի հողին հաւասարմ մնացած հայ ժողովուրդին, կը հիմնէ վարժարաններ, որքանոյնք, ըմբեցաբաններ, արհեստանոցներ, ախաստանի տուններ, հիւանդանոցներ, գործաւնասուններ եւ ուրիշ ցամաքային կազմակերպութիւններ։ Կ'օգնէ հայրենիքի կարօտ հայրերուն՝ առանց դաւանանքի եւ այլ խտրութեան։ Կը պատշաճօրէն հողագործը։ Կը ֆաշլուքէ գործաւորը։ Կը ստեղծէ կարօտ համայնքներուն ի նպաստ «ախաստեան» եւ արդիւնաբերութեան նոր միջոցներ ... Միութիւնը կ'ախաստէ հայ օտարախոս ժողովուրդին վիճակը բարւոյնելու, հնարաւոր ընելով ոմոր կըրակուն զարգացումը եւ ճեշտակուն բարգաւաճումը»։

Պօղոս Նուպար Փաշայի կոչը պետական ծրագրի մը տարածքով կը ծրագրէ «հողին հաւատարմ մնացած հայ ժողովուրդին» առնտեսական եւ կըրթական» բարգաւաճումը ապահովել, «առանց աշխատանքի եւ այլ խտրութեան» հասնելով «կարօտ հայրերուն»։ Ինք կը նուիրէ առաջին գումարը, ստեղծելու նպատակով իր ծրագրած գործին անհրաժեշտ նրաթական պայմանները։

Իր կոչին կ'արձագանգէ Հայ Եկեղեցին։ Խրիմեան Հայրիկ, 1906ի Յունիս 17ին, Մատթէոս Կաթողիկոս Իգմիրեան, 1909ի Նոյեմբերին, Սահակ Կաթողիկոս Քապանեան, 1910ի Յունիսին, Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան, 1909ի Դեկտեմբերին, հեղինակաւոր իրենց ծայրը լսելի կ'ընեն ամբողջ հայութեան, ապահովելու համար Միութեան յաջողութիւնը։

Հայկ. Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը յաջողեցաւ, որովհետեւ կըցաւ հաւաքել, իր հիմնադիրին եւ անոր գծած նպատակներուն շուրջ, իր ժամանակին ամենէն հեղինակաւոր անձնաւորութիւնները, ստեղծել մասնաճիւղերու ցանց մը հայ կեանքի ամբողջ տարածքին, բայց մասնաւոր զարգանալ եւ կազմակերպել իր գործունէութիւնը հայ ժողովուրդի կեանքին պահանջներուն համաձայն։ Ան եղաւ զգայուն եւ հայ նպատաւորներ ղաւակարգի խիղճն ու զգացումը արթուն պահող կազմակերպութիւնը։ Քայլ պահեց ան հայ կեանքին հետ եւ նոր կացութիւններուն պատասխանեց նոր ծրագրումներով եւ յաջողութիւններով։ Ազգին խիղճը եղաւ ան եւ արթնացուց մեծատուններուն խիղճը՝ օգնութեան հասնելու համար աղէտահար մեր ժողովուրդին ։

Զ. Բ. Ը. Միութեան մասին եղած հին հրատարակութիւններու էջերուն վրայ տարածուած դէմքերու՝ Արարամ Փաշա Բարթոլ, Եւգլու Արթին Փաշա, Երուանդ Պէյ Աղաթօն, Մ. Անդրանիկեան, Տիգրան Խան Քէլէկեան, Միհրան Դարակէօզեան, Բարսէյ Եպս. Կիւլէսէրեան եւ տակաւին բազմահարիւր նման դէմքերուն տղանցքին ղիմաց նկար մը կը յամենայ ան իր տխուր նայուածքով կը շարժէ ապակին մեր սիրտը. հայ որբն է ան։ Եւ Բարեգործականը, որ 1906ի Սահմանադրութեան վերահռչակուէն ետք, իր ծրագրեր կ'ուզէր ընել ազգաշինութեան արշաւ մը, Կիլիկիան աղէտին եւ Աստանայի «դէպքին» հրկաւորանքով, եղաւ դէպի ուրբ երկարող մայրական ձեռքը, առաւելարար։

Կիլիկիան ողբերգութեան յաջորդող տարիներուն, մինչեւ մեծ աղէտը, Զ. Բ. Ը. Միութիւնը, հաւատարմ իր հիմնադիրի բանաձեւած սկզբունքներուն։ Վարժարաններ

րու ցանց մը հաստատեց մեծ մասամբ թրքախօս, քրտախօս եւ արաբախօս գիւղերու մէջ, բայց չընդեցաւ առաջին իր նպատակէն։

«Ապահովութեան վերահաստատումովը, բնագաւառին մէջ հողագործութիւնը նոր բոլի մը պիտի առնէ։ Միւսքեան օժանդակութիւնը մեր գիւղացիներուն համար էաօժակար կրնայ ըլլալ, ըլլա՛յ անոնց հող, եզ, սեւմնցու եւ երկրագործական գործիքներ հայրաթիւով, ըլլա՛յ դիւրացնելով կազմութիւնը սեփականելու, համագործակցականներու եւ հողագործական վարկի դրամատուններու»։

Պետական անձնաւորութեան մը մօտեցումով, Միութիւնը կը փորձէր ամրացնել գիւղատնտեսութիւնը հայկական գաւառներէն ներս, տալով անոր ֆինանսական կազմաւորում եւ արհեստակցական կազմակերպութիւն։ Անտարակոյս որ պիտի իրականանար մեծ երազը, եթէ 1915ի աղէտը չգերեզմանէր զայն այն հողին մէջ իսկ որ կոչուած էր «մայր-հայրենիք»։

Աղէտէն ետք, Հ. Բ. Ը. Միութեան բարեգործ ձեռքը երկարեցաւ դարձեալ դէպի հայ աղէտեալներն ու որբերը։ Երբ կը կարգանք այդ օրերուն արձակուած կոչերը, տակաւին կ'արցունքոտին մեր աչքերը. «Միտնի բարձունքէն կ'ուղղեմ ձեզ անդրանիկ եւ յոյժ անկեղծ ողբոյնս, աստուածային մեծ զոհաբերութեան վկայ այդ լեռնէն՝ որ եղաւ նաեւ խորհրդանշանը ամէն յոյսերու։ ... Զեռքերնիդ երկնցուցէք ամէնքդ ալ եւ ձեր սիրտերով շրջանակ մը յօրինեցէք սա գոյգ մը բառերուն։ Մեր Որբերը»։

1918ի նկարները ցնցոտիներ հագած, խղճեացած ու անօթի որբերու աչքերով կը նային մեզի։ 1919ին հրատարակուած Բօր Սայիտի Ռբրանդի վկայական մը՝ գլուխը ծռած եւ աչքերը տարտամ տղու մը պատկերը կը կրէ, հետեւեալ ծանօթութեամբ. «Հայրը եւ մայրը մեռած Ռէս իւլ Անի մէջ»։

Վկայականին տակ հրատարակուած կող մը Նիւ Եորքէն, Տիկին Յ. Յակոբեանի եւ Տիկին Զ. Գարակէօզեանի ստորագրութեամբ, կը խօսի կարծէք այդ որբի հոգեկան ապրումներու մասին, այդ օրերուն.

«Անձկանօք եւ ակնդէտ կը սպասենք մօտալուծ ծագմանը Ազատութեան արեւին, որուն կենսաւոր ճառագայթներուն օակ պիտի վերածնի պատմական Հայաստանը իր բովանդակ փառքին մէջ վեհապանծ, եւ գիւցալն Հայ Ցեղը իր տնիւներէն պիտի յառնէ եղբայրներն եւ ազա»։

«Այս է մեր ազգային հաւասքը, հաւազան եւ անմեռ»։

Որբերը, «ցաւատանք մեր ազգին կորիւնները», «նուիրական այն նշխարները, զոր տարագիր մայրեր կտակեցին մեզի իրենց տառապանքի ճամբուն վրայ», հազուադիւս մնացորդներն էին եւ զաւակները գիւղացիին, զոր Նուպար Փաշան ուզած էր ամրացնել հայ հողին վրայ, այժմ կորսուած այն հողին, որուն ազատագրումի երազով կ'այրէր ամէն որբի սիրտ, 1918ին։

Պատմական Հայաստանի հողերուն վրայ ազատ հայրենիք մը վերականգնելու երազը անիրականանալի ցնորք մը չէր, այլ մօտիկ իրականութիւն մը, շօշափելի դարձած Ֆրանսական բանակի մուտքովը կիլիկիա։ Կիլիկիոյ ընդհանուր վարիչ գնդապետ Պրէմոն յայտարարած էր. «Որբեր պահելու եւ պատասպանելու ձեր գաղափարը հիմնալի է, Հայկական Դատին ամբողջ ապագան այս որբերէն կախեալ է»։

Բօր Սայիտի որբերուն ուղերձը, 1918ի Նոր Տարուան սեմին, յատկանշական արտայայտութիւնն է վստահութեան թէ կորսուած չէ՝ ամէն բան։ Ուխտի մը չափ նուիրական բառերով անոնք կը յայտարարեն.

«Մենք հպարտութիւնն ունինք այսօր մեր ահռելի թանջանքին, որով անգամ մըն ալ վերածնանք Ազգին եւ Հայրենիքին համար»։

«Մենք մինչեւ հիմա ջոնացինք, շնորհիւ մեր վրայ հսկող Բարեգործական Միութեան խնամքներուն, ըլլալ ցեղին առոյժ գաւակներ ...

«Հայրենիքի աւերակներուն վրայ պիտի բարձրանայ մեր կեանքին անվանող կոթողը ու մեր ոտքին օակ, լսեցէ՛ք, արդե՛հ իսկ, օրոփիւնը քաջապար՝ սերունդներու ծառացումին։ ...

«Կեցցե՛ Զ. Բ. Ը. Միութիւնը»:

«Եւ կեցցե հայրենիք, որուն կարմիր եւ յաղթական դրօշին օակ այսօր կ'ուխենք մեծնալ իբրեւ Հայկի եւ Վահագնի կորիւններ»:

Ամերիկայէն, Բարզէն եպսպ: Կիւլէսէրեանի բերնով Նոյն վստահ խօսքերը կը լրսուէին 1919ի Մայիսին. «Եւսեղափառութիւն լաւագոյն ծառայութեան մը գիտակցութեամբ, գօտեզնդութիւն լուրջ պտրտականութեան մը պատասխանատուութեամբ, եւ աշխատեմք այս ուշուով յաշտոյցել Զ. Բ. Ը. Միութեան հայրենասիրական ծրագիրներուն գործադրութիւնը Ազա՜ս Հայաստանի վերստինութեան գործին մէջ»:

«Տառապանքի աշխարհէն», Կիլիկիայէն, աղիողորմ կոչեր կը բարձրանան: «Փրկեմք Կիլիկիան»: Մեծ Միութեան ղեկավարներուն կոչերը կը հասնին մինչեւ Հնդկաստան: «Մարաշի եւ շրջակայքին մէջ ներկայիս մօտ 30 հազար հայութիւն կ'ապրի, ջնջին բացառութեամբ բոլորն այլ ողորմելի վիճակի մէջ են: ... Ծանօթ է արդէն թէ այս գիւղերը անխառն, զուտ հայկական են, եւ ժողովուրդը զրկուած է կեանքի ամենատարրական պայմաններէն. ասոնք մերկ են, անօթի, անպատուար ...»: Միութիւնը կը հասցնէ իր ծայրը ամէն հայու սիրտին, որ տէր կանգնին «Ջէյթուն, Յունուգ, Կապան, Կոկիսոն, Յոնտընգա ...» գիւղերէն վերապրած հայերուն: «Այս վերջինին մէջ նախապէս գոյութիւն ունեցող 400 տունէն պատ մը իսկ կանգուն չէ մնացեր»:

Հիմնադրամենք կը գոյանան «Աղէտեալներու», «Որբաւպատ», «Որբապաշտպան», «Հանդերձարան», «Վերաշինութեան» եւ Կիլիկիոյ ամէն գիւղ եւ քաղաք, ուր հայեր կան, կը հաստատուին Զ. Բ. Ը. Միութեան մասնաճիւղեր, որբանոցներ, պատուարաններ ...: Այնթապ, Տէօրթ - Եօյ, Ատանա, Հաճըն, Մերսին որբանոցներ կը հաստատուին, ուր կը բերուին Նոյնիսկ Սուրիա եւ Պաղեստին տարուած հազարաւոր որբեր: Երկրի վերաշինելու միջոցով, խանդավառ եւ մեղուապատ եւ մեղուապատ գործունէութեամբ, ամբողջանուէր Միութեան մեծ առաքնութիւնն է, մեր պատմութեան այն պահուն, երբ Բարեգործականի Նախագահը նախագահն է նաեւ Ազգային Պատուիրակութեան: Խոստումներով լեցուն այն տարին է, երբ իրականացած կը թուի ըլլալ ազատ հայրենիքի երազը: Զ. Բ. Ը. Միութեան պատմութիւնը ունի հետեւեալ արձանագրութիւնը.

«Գահիրէ, 20 փետրուար 1920

ԿԵՑԿԷ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Կեդրոնական Վարչ. Ժողովը, իր գործակից զանազան Յանձնախումբերուն հետ կարեւոր խնդիրներու շուրջ խորհրդակցական խառն ճիւղ մը գումարելուն առթիւ, կտրուալէ վերջ Ազգ. Պատուիրակութեան Վսեմ. Նախագահին աւետարեւ հեռագիրը եւ յոսնկայա լսելէ վերջ Պատուիրակութեան Անգամ Գեր. Տ. Թորգոմ եպս. Գուսակեանի պահպանիչը, խանդավառ ծափահարութեամբ ողջունեց Միացեալ Հայաստանի կորիքը կազմող երեւանի Հայկ. Համրապետութեան պատեհական հանաչումը, եւ յանուն Զ. Բ. Ը. Միութեան բոլոր Մասնաճիւղերուն եւ ունիականութեան յեռագայ հեռագիրը ուղղեց Ամբողջական Հայաստանի Պատուիրակութեան.

«Զ. Բ. Ը. Միութեան կեդր. Ժողովը, իր ճիւղերուն հետ գումարուած, ձեռք հեռագիրը կարդալէ եւ Թորգոմ Ս. ի գոհաբանական աղօթք լսելէ վերջ, որոշեց ձեռք հաղորդել իր ունիկել խնդակցութիւնը հայկական պետութեան հանաչումին առթիւ, որ բարեզուական է մեր ազգային պահանջներուն վերջնական յաղթանակին համար»:

Նոյն տարին, մի քանի ամիսներ ետք, երբ Կիլիկիան վերականգնելու մեծ արշաւին նուիրուած է Բարեգործականը եւ խանդավառութեամբ զօրավիթ կը կանգնի հայկական նորակազմ պետութեան, Կիլիկիոյ մէջ կը սկսին ահազանգի ծայրեր լսուի:

«Հանքնի Առաջնորդ Սարգսեան Եփեսոսի պաշտպանը կը հեռագրէ Թէ Շարի հայերն ու յոյներն ջարդուած են, Հանքն պատարուած է հազարաւոր բուրեհ ...»:

Հայերու պաշտպանութեան անունով եկած Ֆրանսական ոյժերու դաւաճանութեան ժամն է եւ Գէմալական վերածնած բանակը շրջապատած է Հաճընը: Սպառնա-

լիքի տակ են Բարեգործականի հաւաքած միացորդները՝ այրի կիներ, աղբիկներ, որբեր...: Շրջանակի մէջ առնուած՝ կոչ մը յուսահատօրէն կը կրկնէ. Յիւնյեք Կիլիկիան: Սակայն Կեդրոնական ժողովի հեռագիրը կ'ըսէ. «Դժբախտաբար, Մարաօի, Հանքենի, Քէյրուենի, Այնթապի եւ Եղեսիոյ հետ հաղորդակցութիւններ խզուած են»:

Նոյն տարուան Հոկտեմբեր 16ին, «մեր արիւնքն թեմամից զարկաւ Հանքեն, ուժգրեւապէս, խժովօրէն, կ'աղի քուաւ Բաշմէր, սուրեւ անցուց ժողովուրդը: Ոչ իսկ հաւ մը խնայեցին»:

«Կոռծանուած մարտիրոս Հանքենի հետ, ոչ եւս Ե Հանքոյ Հ. Բ. Ը. Միութեան Որբամոցը՝ իր օրբերով, օճօրէնով եւ պատօճեմաներով ...»:

Նախորդ տարուան Սեպտեմբերի յոյսի եւ խանդավառութեան օրերուն փոխադրուած էին «Միութեան որբանոցը եւ հիւանդանոցը» Դամասկոսէն Հանքեն, Պետրոս Եպս. Սարաճեանի եւ Միութեան Քարտուղար Հմայեակ Ուղորդեանի ձեռքով:

Կիլիկիոյ անկումով եւ քայքայումով, որուն «քաղաքակիրթ աշխարհը, անկարեւոր, լուռ հանդիսատեսը եղաւ», վերջ գտաւ հայ զիւղն ու քաղաքը վերականգնելու եւ Կիլիկեան հայութիւնը իր հողին վրայ ամրացնելու մեծ ճիգը, որուն գործնական ծրագրումին եւ գործադրութեան հերոսը եղած էր Հ. Բ. Ը. Միութիւնը: Տարագիրներու եւ նահատակներու միացորդներն ալ, կին, ծեր եւ որբ, հաւաքուած անապատներէն եւ ապաստան գտած Բարեգործականի թեւերուն տակ, կ'ընաշնչուէին, իրենց կարգին:

«Յիշեցէք Հանքենը», «Մուգի Օր», «Հոգեհանգստեան հանդիսաւոր Սգահանդէս» եղան վերականգնելու կոչերուն, յանուն Հ. Բ. Ը. Միութեան Կեդրոնական Վարչութեան:

Պեղուեցաւ կապը, վերջին կապը, թրքահայութեան եւ իր պատմական հայրենիքին միջեւ, այն կապը, որուն գաղափարախօսն էր Պօղոս Նուպար Փաշայի հիմնած մեծ Միութիւնը: Վերջնականապէս գաղթական ժողովուրդի մը վիրախնամ եւ կարեկից Սամարացին ըլլալու սահմանուեցաւ այլեւս Միութիւնը:

Սուգ եւ մահ էր մանուկներ: Բարեգործութիւնը մարդասիրական արարք մը կամ քրիստոնէական վերաբերմունք մը ըլլալէ աւելի՝ ազգային մեծագոյն պարտականութիւնն էր: Համաճարակն ու անօթութիւնը մահուան դաշտի վերածած էին Այրարատեան աշխարհը, ուր ապաստան գտած էին Վանեցի գաղթականները: «Մահ, մահ՝ անխուսափելի եւ անուշ...» կ'ըսէ Մարտիրոս Սարեան, ականատեսի վկայութեամբ: Ահաւոր էր նոյնպէս վիճակը Արաբական երկիրներուն մէջ ապաստան գտած գաղթականներուն: Հ. Բ. Ը. Միութիւնը պէտք էր լարեր իր ոյժերը դեղ հասցնելու Հայաստան, հագուստ ապահովելու խնակի վերածուած գաղթականներուն, քայքայ մահաւանդ՝ ապաստան մը տալու անտէր որբերուն:

Հանգանակութիւններու եւ կոչերու երկար շարք մը կը լինէ 1920-1930 տարեանամակ, ընկղմած նաւու մը ծփացող բեկորները հաւաքելու եւ կեանքեր փրկելու փութկոտութեամբ եւ նախանշանդրութեամբ: Հանգանակուած գումարները կը տրամադրուին իրենց նպատակին, անմիջապէս:

Սակայն, նոր գիտակցութիւն մը՝ թէ Բարեգործականը միայն կազմակերպութեան մը եւ դրամազուլի մը պէտք է վերածել, ապահով նիւթական հիմքերու վրայ ամրացնելու համար անոր գործունէութիւնը գաղթաշխարհի նոր պայմաններուն մէջ, կը մղէ մեծախումբ հիմնադիրը կտակներ ապահովելու գործին:

«Կ. Կիրակոսեան կը գրէ. «Միայն հիմնադրամներուն հաստատումն ու յաջորդական յաւելումները կը պարտինք քարեյնջատակ Պօղոս Փաշային, Նախ՝ իր անձնական առատածնունդութեանց՝ եւ ապա՝ անոր համբաւին եւ քարեկամներուն: Իրմէ վերջ՝ մեծ նախարատունեքին եւ իր քոյրը՝ Տիկին Նոյեմի Գափամառարին, Տիկին Երանուհի Թագաւոր Փաշա Յակոբեան եւ զաւակը Լեւոն Պէյ ու Տիկին Կատարինէ Լեմնեհլի՝ դուստրը Միութեան հիմնադիր-անդամ Սագուպ Արթին Փաշայի», եւ այլն:

1924ին, Միութեան կեդրոնը կը հեռանայ հայկական հողերէն եւ րազմութիւններէն, հաստատուելու համար Փարիզ: Մեծ նախագահին կարեւորագոյն իրագործումը կ'ըլլայ ապահովել Կարապետ եւ Գրիգոր Մելգոնեաններու կտակը:

Սակայն Միութեան ի պատիւ պէտք է աւելցնել թէ գաղթաշխարհի մտահոգութիւնները եւ ցաւերը Միութեան սիրտը չխզեցին Հայաստանէն: Պօղոս Փաշան շարունակեց Հայկական Դատին հետապնդումը, մինչ Երեւանի մէջ կը բարձրանար «Մարի Նուպար Ակնարուժարան»ը եւ, 1927ին, կը բացուէր նոր արշաւ մը, Միութեան քսանհինգամեակին առիթով հանգանակելու 260,000 տուար, շինելու համար աւան մը Հայաստանի մէջ, Սարաբարապատէն ոչ հեռու: Արագածի ստորոտը: «Նուպարաշէն»ի մեծ երազն էր ան, բարեբարին վերջին երազը, դարձեալ ծնած հայրենի հողին վրայ հայ գիւղացին ամբացնելու մտահոգութենէն, որ իրը եղաւ շարունակ, մինչեւ վերջին իր ջունջը:

«Նուպարաշէն» գիրքը կ'ըսէ. «Ան ցոյց տուաւ նաեւ իր լաճամբունքիւնը եւ լուրջ ու խոր հայրենասիրութիւնը այն սիրալիր եւ հաւատարմ վերաբերմունքով ալ, զոր առաջին օրէն հսկողութեամբ Բերաւ Խորհրդային Հայաստանի հանդէպ, ոտանց ազդուելու հոն թիրոջ ընկերական եւ ճեմեսական ըէժիմէն, այլ անոր մէջ տեսնելով հայ ժողովուրդին ազգային գոյութեան եւ ինքնուրոյն մտակոյրի մալանովման գրաւակներ: Ու առաջիններէն եղաւ, անձնապէս եւ Հ. Բ. Ը. Միութեան միջոցաւ, օրուան կառավարութեամբ բերելու իր աշակցութիւնը, հայրենիքի մատուցելու եւ ներքին վերաբերմունքեան ազգասիրական սխալի գործին մէջ»:

Գործնական նպատակով «Նուպարաշէն»ի նպատակը մը «վերականգնումի հսկայ գործին որուն ջերմեռանդօրէն լծուած են կառավարութիւնը եւ ժողովուրդը ձեռք ձեռքի տուած»: Եւ տակաւին աւելին եւ աւելի օգտակարը. ներգաղթի դէպի Հայաստան:

«Նուպարաշէնը պատրաստելու կառուցանել, որովհետեւ բուսականութեան մէջ տուած արտասահմանի հոծ գաղութահայութեան մէկ կարեւոր մասը, որ, ընչազուրկ, վստահեցրելու անգործ, կը սպառէր ամուլ հայրենաբազմութեան մը մէջ, կարելի պիտի ըլլայ հայրենիքի փոխադրել, հոն տեղաւորել եւ ինքնաբաւ դարձնել, ազատելով օտարութեան եւ անստեղծութեան ցաւալին անդրհանգրեւն, եւ անոր առջեւ բանալով բարձրութեան եւ յաջողութեան յուսալից հեռավայրեր մը»:

Ներգաղթի եւ հայրենաշինութեան ծրագիրը չիրականացաւ: Հ. Բ. Ը. Միութեան գործունէութիւնը կեդրոնացաւ արտասահմանի հայութեան վրայ եւ հետզհետէ հայրենի հողին ծայրը տկարացաւ ու լռեց: Միութեան ղեկավարները հաշտուեցան այն իրականութեան հետ, որ հայութեան հոծ զանգուածը պիտի հաստատուի գաղթականացանքներուն եւ օտարութեան մէջ: Պիտի սպասէ, պիտի յուսայ մինչեւ նոր արեւի մը ծագումը եւ պիտի կազմակերպէ կրթական, մշակութային, կրօնական եւ ազգային իր կեանքը: Գաղթաշխարհի հայութեան հետ, գաղթաշխարհի կազմակերպչութիւն մը եղաւ նաեւ Հ. Բ. Ը. Միութիւնը, իրեն նշանաբան ըրած «Հայր, հայով, Հայուն համար» եւ դրօշակ ըրած մէկ բառ մը՝ ԱՋԱԳԱՀՊԱՆՈՒՄ: Հայ Եկեղեցիին եւ հայ դպրոցին հետ, ան «կազմեց անբաժանելի երրորդութիւն մը սփիւռքային իրականութեան մէջ»:

Եւրոպան կ'ըզոյս պատերազմը պատճառ եղաւ Միութեան Կեդրոնական Վարչութեան Փարիզէն Նիւ Եորք փոխադրութեան: Հոն աւաճեցաւ եւ ծաղկեցաւ անոր կառույցը, նախ Արշակ Գարակէօզեանի եւ ապա՝ Ալեքս Մանուկեանի ղեկավարութեամբ: Հ. Բ. Ը. Միութիւնը հարուստ հայուն դրամական նուէրը հաւաքող եւ աղքատ հայուն հոսանքները կեդրոնացնող կազմակերպչութիւն մը, հսկայական դրամագումարները մատակարարող եւ անոր հասոյթներով կրթական համագաղութային ցանց մը ստեղծող հաստատութիւնը:

1954ին, Միութեան նորընտիր Նախագահը անդրանիկ իր ճառին մէջ կ'ըսէ. «Հ. Բ. Ը. Միութեան բարեյեւասակ Հիմնադիրները իրենց արաբափանց մեզով շնորհեալ կառուցեցին եւ այնպիսի հաստատութիւն մը, որ կարենայ ձգտութեամբ կեդրոն մը ըլլալ՝ եւ մեր ազգասիրական գաղաւմենքը, մեր բարի կամեցողութիւնները, մեր զոհաբերութիւններէն աւելի կարողութեամբ համաձայնեալ, կուտակուած օթի վերածնելու եւ ի սպաս ղեկ մեր ազգին կենսական կարիքներուն»:

«Այս հիմնական ըմբռնումը Հ. Բ. Ը. Միութեան կոչումին ու դերին մասին, անխափս Կոմիտեի և մոտ կես դարի ի վեր եւ անով առաջնորդուելով գործիք են Միութեան յաջորդական մեծածնունդ նախագահներն ու անոնց վարած Կերտնական Վարչական Ժուրնները, այսինքն՝ բուն նախագահայող Կոմիտեաները հայութեան այս մեծ կազմակերպութեան»:

Անտարակոյս որ Միութեան Վսեմաշուք Նախագահին անծին հմայքը, իմաստուն գործունէութիւնը, գործադիրի բացառիկ յատկութիւնները, իշխանական նուիրատուութիւնները եւ ազգային ոգին նոյնացուցին իր անունը Բարեգործականին հետ: «Յուշարար»ի Խմբագիր Անդրանիկ Փոլատեանի բառերով, «Աստիճանական վերելք մը ունեցաւ Հ. Բ. Ը. Միութիւնը, անոր առաքելութեան հանդէպ տարուէ տարի զօրացաւ եւ ամրացաւ մեր ժողովուրդին հաւատքը: Անոր ներշնչած վատահոլութեան շնորհիւ է, որ վեհոգի բարերարներ եւ ազնուական նուիրատուներ ճոխացուցին իր գանձը»:

1979 Սեպտեմբերին գումարուած Ընդհանուր ժողովին եղան երկու յայտարարութիւններ, նախ՝ թէ Միութեան գանձը հասած է բարգաւաճութեան այնպիսի աստիճանի մը, որ «1978ին Միութիւնը ազգապահպանման նպատակներու համար տրամադրած է աւելի քան 4,700,000 տոլար»: Երկրորդ՝ յաջորդութեան մեծ մասը վերագրելով Նախագահի անձնական ձեռնարկ-ցումներին, «Յարգանքի սրտայայտ ջոյցով մը ժողովը Ա. Մանուկեանի նախագահութեան 25 տարիները հռչակեց Հ. Բ. Ը. Միութեան ՈՍԿԵԴԱՐ»:

Իրաւամբ եւ արդարօրէն «Ոսկեդար» հռչակուած քսանհինգ տարիներու եւ աւելի՝ նախագահութեան ժամանակաշրջանին իրականացած յաջողութիւնները չեն չափուիր մայր գումարի, կտակներու եւ անոնցմէ գոյացած գումարներու պատկառելի մեծութեամբ միայն, այլ Միութեան Նախընտրութիւններու եւ իրագործումներու ցուցակով:

Նախընտրութիւններու ցուցակին զուխը կը գտնուի այժմ Հայ Դպրոցը: Բարեգործականը աղքատ ամէն հայ դպրոցի օժանդակող բարեկամն էր ատեն մը: Ան կ'օգնէր որեւէ հայ վարժարանի, որ կարօտը ունէր իր օգնութեան: 1956ին, ան կոչ քրաւ ամբողջ հայութեան եւ յաջողեցաւ հանգանակել անհրաժեշտ գումարները վերանորոգելու խեղճ շէնքերը եւ վտանգուած կառոյցները հայ վարժարաններուն, յատկապէս Միջին Արեւելքի մէջ: Դոյուսթիւն չունի գրեթէ հայ դպրոց մը, որ վայելած չլլայ Հ. Բ. Ը. Միութեան բարիքը: Այդ բարիքը կը տարածուէր ամէն հայ դպրոցի վրայ, որքան ատեն որ աղքատ էր ան, իր ճղճիմ շէնքով, քիչ վճարուած ուսուցիչով, բոլորի աշակերտութեամբ եւ թշուառ ծնողներով: Երբ տնտեսապէս ամրացան հայ գաղութները եւ ինքնաբաւ դարձան հայ համայնքները, Միութիւնը ծոռնարկեց իր սեփական դպրոցներու կազմակերպումին: Ատեն մը, Կիպրոսի Մելգոնեան Հաստատութիւնը միակ կրթութարանն էր Հ. Բ. Ը. Միութեան անունով հպարտացող: Այսօր, դժուար է գտնել մեծ գաղութ մը, ուր դպրոց մը չկրէ ազգապարծան Միութեան կամ անոր Վսեմ. Նախագահին փառաւոր անունը:

Իր նախընտրութիւններու ցուցակին վրայ, երկրորդ տեղը կը գրաւէ կրթաթոշակը: Ատեն մը, Փարիզի «Մարի Նուպար» Ուսանողներու Տունը եւ Պրիւքսէյի «Նուպարեան Ուսն»երու հիմնադրամը կային իբրեւ գլխաւոր նպաստը Բարեգործականին համալսարանական հայ ուսանողին տրուած: Երեսուն տարիներէ ի վեր ամէն տարի կը բարձրանայ թիւը հայ երիտասարդ եւ երիտասարդուհիներուն, որոնք համալսարանական իրենց ուսումը կը շարունակեն շնորհիւ Բարեգործականի նպաստին:

Հայ արուեստը գուրգուրանքին առարկան է նոյնպէս մեծ Միութեան: Աւելորդ պիտի ըլլար երկարօրէն շարել այստեղ ցուցակները բազմապիսի գործունէութիւններուն որոնցմով բաջալիք կը հանդիսանայ ան մշակութիւն գանազան բնագաւառներու վրայ տարածուող հայ կենսիքին: Եօթնասունհինգամեակի առթիւ գրուած այս տողերուն մէջ բաւ ըլլայ արձանագրել Հ. Բ. Ը. Միութեան անիտարիներին նպաստը հայ կրթութեան, անոր ամէն մակարդակներուն վրայ, իբրեւ մեր օրերու գլխաւոր գործունէութեան:

թիւնը Միութեան մը, որուն կոչումը եղած էր նպաստահաւաք եւ նպաստաբաշխ կազմակերպութեան մը առաքելութիւնը:

Հայոց Հայրապետը գեղեցկօրէն կը բնութագրէ այդ գործունէութիւնը, Նորին Վսեմութիւն Տիար Ալեքս Մանուկեանի նախագահութեան քանակական արժեքները. «Հայ սփիւռքի ազգապահպանման այդ հերոսական առաքելութեան ճամբուն վրայ, խանգարողներ առաջ նախախնամութիւնը մեր ու պայծառ ջանք մը վառեց, ընտրութեամբը մեր անձին, իբրեւ նախագահ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան: Անցնող այս հասն եւ հինգ տարիներ եղան տարիներ յառաջ եւ շարունակ զորոնք հետեւեալն: Ձեր իմաստուն եւ սեփարաբար ղեկավարութեան ներքին: Դուք մեր փառով պատկերցի մեծ Միութիւնը Հայոց բարեգործութեան եւ մեր միաբնակիցներին բերիք մարդոց մեր ազգին: Մանաւանդ վերջին տասնամակներու ընթացքին է որ Հ. Բ. Ը. Միութիւնը Ձեր առաջադրած ձեռնով հասաւ մեր Եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդի՝ կրօնական, կրթական, մշակութային եւ ներքին բազում կարիքներուն, ի խնդիր արտերկրի հայութեան ազգային ինքնութեան ու արժանապատուութեան պահպանման:

«Եւ օտարական տասնամեակի իրողութեան Դուք եւ կը տարունակէք իրագործել ճանքը Ձեր սեփական միջոցներով, նոյն տեսիլներով ոգեւորուած: Ու իբրեւ հարգանք հայ բնակչութեան, երբեք չմոռցաւ սատարել ճանքը Սուրբ Էջմիածնի պայծառութեան եւ շնորհքին: Գաւորդ դարձեալ աւելի՛ ներկայորդ իր գործունէութեամբ, իր իշխանական առատաձեռնութեամբ, հայ կեանքի սփիւռքահայ իրականութեան խոր հասկացողութեամբ եւ մեծ սիրտով, Հ. Բ. Ը. Միութեան Ոսկեղարը կերտող Ալեքս Մանուկեանը արժանաւորապէս յայտարարուեցաւ «Յիշեանք Նախագահ»:

Սրտովին կը բաղձնար որ հայութիւնը պատասխանէ ցկեանս Նախագահ Վսեմ. Տիար Ալեքս Մանուկեանի կոչին եւ հետեւելով անոր օրինակին՝ գոյացնէ հինգ միլիոն տոլարի նոր գումարը, թօնաւանդեցնելով իր անձնական առթիւ: Ոչ մէկ ատեն, զաղթական հայու պատմութեան վերջին տասնամակներուն, գործատէր եւ արհեստաւոր հայերը չեն եղած այնքան յաջող իրենց գործերուն մէջ, որքան այսօր: Հասած է ժամանակը որ հարստացնեն նաեւ իրենց սիրտը եւ անդրադառնան թէ՛՝ օտարութեան մէջ դիպուած հարստութիւնները մեր չեն, այլ սահմանուած են իւրը ըլլալու օտարի կանխելին: Երանի՛՜ գիտնալին հետեւիլ Նուպար Փաշաներու, Մեղրեաններու եւ Մանուկեաններու հետքերուն եւ ընէին Հ. Բ. Ը. Միութիւնը տնտեսական նախարարութիւնը Հայ Գաղթաշխարհին, մեր բոլոր նիւթական պէտքերուն հասնելու չափ զօրաւոր եւ ազգապահպանութիւնի նուիրական առաքելութիւնը յաջողութեամբ տանելու չափ հարուստ:

Կը հաւատանք որ մեր հայրերու, Աստուածարեալ հայրապետներու եւ հաւատաւոր պատրիարքներու օրհնութիւնը, զոր անվերապահօրէն տածած են Հ. Բ. Ը. Միութեան վրայ, իր հիմնադրութեան օրէն մինչեւ այսօր, յարուցած է մեր ժողովուրդին առաջնորդող դէմքեր եւ ազգային ղեկավարներ, որոնք իրենց փառքի պսակը նկատած են բարեարտութիւնը եւ առատօրէն նուիրած իրենց ժամանակն ու հարստութիւնը մեր ժողովուրդի ծառայութեան:

Եկեղեցին տուն է Աստուծոյ: Հ. Բ. Ը. Միութիւնը «ձեռքն է նախախնամական», որ բարեգործութեան իր կազմակերպուած ճիգով, կ'երկարի նախ դէպի ամէն հայ, որ զգացում ունի իր պարտականութեան իր ազգին հանդէպ, մղելու համար զայն դէպի բարեգործութիւն: Իր ներշնչած վստահութեամբ եւ իր մեծ բարերարներու օրինակին հմայքով, տունն է ան ներշնչումի մը. թէ աղօթքի չափ հաճելի է Աստուծոյ աղբիւն՝ բարի գործը:

Միութեան մեծ կապ մըն է ան աշխարհացրիւ տարածուած կղզիացումներուն միջեւ, որ հայ համայնքներն են, աշխարհի չորս ծագերուն, իրարմէ հեռու, իրարու անծանօթ, իրարու նկատմամբ՝ օտար: Իր նախածոնած մեծ հանգանակութիւններով ան գիտակցութեան կը հրաւիրէ ամէն հայ, ուր որ ապրի, թէ՛ հայու իր պարտականութիւնն է օգնել իր ազգակիցին, երբ պատուհասի մը կամ աղէտի մը զոհն է:

Հայ կենսերին մէջ, քրիստոնէական ոգիի գեղեցիկ արտայայտութիւնն է ան, որով Աւետարանի բերած սիրոյ օրէնքը իրականութեան կը կոչուի առօրեայէն ներս, գործնական իմաստութիւնը շաղախելով բարի գործի ոգեկանութեան հետ:

Սփիւռքի հայ կենսերին մէջ, հայրենի կորսուած հողերու կարօտին, Հ. Բ. Ը. Միութիւնը կը բերէ միախառնութիւնը հայ կրթութեան՝ իր վարժարաններէն ներս, հայ միտքի զարգացման՝ համալսարանական կրթաթոշակներով, հայ արուեստի ծաղկումին՝ իր հովանաւորութիւններով եւ հայ հաւատքին՝ իր օժանդակութեամբը Հայ եկեղեցիին:

Արտասահմանի մէջ՝ Հայ եկեղեցին միակ ենթահողն է, կտակուած մեզի մեր հայրերէն, ուր կը հաղորդուի հայը իր աւանդական, հարազատ ինքնութեան հետ: Գուրգուրանքը, զոր Նուպար Փաշան կը տածէր հայ հողին նկատմամբ, երբ հայ զիւղացին կը մշակէր զայն տակաւին, նոյնութեամբ կը տարածուի այժմ Հ. Բ. Ը. Միութեան Նախագահին եւ անոր գործակիցներուն կողմէ՝ դէպի հայուն ազօթքի տունը:

Հայ երուսաղէմը, երախտաւորեալը ազգապարծան Միութեան եւ անոր Վսեմաշուք Նախագահին, կը միացնէ օրհնութեան իր ծայրը հայ եկեղեցիներէն բարձրացող աղօթքին, որպէսզի ծաղկի եւ առաւել զօրանայ Հ. Բ. Ը. Միութիւնը: Ամեն. Տ. եղիշէ Ս. Պատրիարքին բառերով՝ կ'ըսենք.

«Թող հազար տարի Հայկական Բարեկրօնական Ընդհանուր Միութիւնը, որպէսզի աւանդաբեւեռ Բարեկրօնական Ընդհանուր Միութիւնը միշտ կանգնուի պահպանելու կեանքին»:

Շ.

Ստորեւ կ'ընենք մէջբերումներ քանի մը կոնդակներէ, տրուած Հայց. եկեղեցւոյ Նուիրապետական Աթոռներու Գահակալներէն, ուր անոնք հեղինակաւոր իրենց խօսքով զրուստիքը ըրած են ազգապարծան Հ. Բ. Ը. Միութեան:

Ա) Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Մկրտիչ Ա.ի (Խըրմեան Հայրիկ)

17 Յուլիս 1906 Թուակիր Կոնդակէն.

Անցն չարաբասիկի, որք անցին ընդ սիրելի զաւակունս Մեր ի սեղի սեղի Կովկասու յերեսաց դժխեմ բախսի է ընդհանուր պատուհաս համայնից մերազնէից, զի էին՝ որք անկան եւ յօռսեցան ի թեմամեաց, եւ էին՝ որք կողոպտեցան եւ հասին առ դրունս աղքատութեան եւ էին՝ որք լեցան եւ ասանդական եղեն ի բնակավայրաց:

Որպէս Հայրապետ լուրսեան ազգիս եւ հովիւ բանտոր փոխու հօտիս, յաղօթս կայի առ Աստուած բաւ համարել զսանջանս ժողովրդեան իմ եւ հայցէի զարդարութիւն Տեառն եւ ի նմին ժամու ուրախ լինէի եւ մխիթարեալ ի սիրս, յորժամ հեռաւոր զաւակունք մեր ի նոյն վիշտ հարազատից եղբարց իւրոց համակեալ՝ ձեռն օգնութեան կարկառեմ առ վսանգեալս, որքս եւ այրիս: